

ŹRÓDŁA POLSKO-UKRAIŃSKICH HOMONIMÓW I PARONIMÓW

We współczesnym językoznawstwie szczególne zainteresowanie (zob. np. BEDNARZ, 2002; BUTTLER, 1971, 1972, 2001; KALETA 2010, 2013, 2014; MAJEWSKA, 2002) budzą słowa homonimiczne i paronimiczne w językach spokrewnionych. To zjawisko ciągle nie zostało w lingwistyce wystarczająco opisane.

Ponieważ moja praca mieści się w obrębie badań historycznojęzykowych, odwołuję się w niej głównie do danych etymologicznych, odnoszących się do relacji pomiędzy językami ukraińskim i polskim. W niniejszym tekście przedstawiam wyniki badania homonimów i paronimów języków ukraińskiego i polskiego w aspekcie etymologicznym.

Wszystkie homonimy i paronimy, a także wszystkie ich wyróżniane typy określają się szerszym ujęciem jako *falszywi przyjaciele* tłumacza. *Falszywi przyjaciele* tłumacza powstają w zależności różnych czynników, to np. niezależny rozwój języków, zmiana znaczeń za pomocą zapożyczenia dla określenia nowego pojęcia lub przedmiotu, paralelne zapożyczenie obu języków z trzeciego, używania jednakowych słów w różnych językach dla określenia nowych terminów za pomocą przeniesienia definicji itd.. Historycznie są one zwykle wynikiem wzajemnego wpływu języków, który w niektórych przypadkach może skutkować, szczególnie w językach bliskich sobie genetycznie, zbieżnością fonetyczną albo graficzną słów. Ich ogólna liczba jest różna dla każdej rozpatrywanej pary języków.

Termin *falszywi przyjaciele tłumacza* wprowadzony w 1928 roku przez Maxima Koesslera i Jules'a Derocquigny oznacza wyrazy (lub wyrażenia) z dwóch lub większej liczby języków, mające identyczną lub podobną formę (dźwiękową lub graficzną), lecz inne znaczenie (Koessler, Deroquiny 1928: 112). Wiadomo, że, jak dowodzą badacze tej leksykalnej kategorii, większość takich wyrazów jest niebezpieczna pod względem translatorskim i glottodydaktycznym, ponieważ sprawia dużo problemów nie tylko podczas komunikacji obcokrajowców i tłumaczenia, ale również podczas nauki języków obcych. Na pierwszy rzut oka wydaje się, że trudności z właściwym rozpoznaniem takich wyrazów mają tylko ludzie zaczynający naukę języka obcego, z niedoskonałą znajomością języka. Jednak, jak pokazuje praktyka, mogą one wprowadzać w błąd także doświadczonych tłumaczy, ludzi, którzy płynnie władają językiem i znają go w stopniu zadowalającym, ale nie osiągnęli jeszcze odpowiedniego poziomu dwujęzyczności i dlatego dopuszczają się fałszywego utożsamienia oddzielnych elementów systemów języków obcych i ojczystych. Tak powstają nieuprawnione semantyczne kalki i przypadki naruszeń połączeń leksykalnych lub zasad stylistycznych nie tylko w trakcie korzystania z języka obcego, ale także przy tłumaczeniach na język ojczysty.

Powstanie par międzyjęzykowych homonimów i paronimów języków polskiego i ukraińskiego przede wszystkim jest spowodowane tym, że jednostki leksykalne obu języków mogą mieć wspólne praindoeuropejskie lub prasłowiańskie źródło pochodzenia, jednak w procesie rozwoju te wyrazy zachowały swoje podobne brzmienie, ale rozeszły się w znaczeniu leksykalnym: *krzesło* – *крісло*, *dzierżawa* – *держжава*. Niektóre pary homonimów i paronimów międzyjęzykowych powstały w wyniku rozbieżności w słowach zapożyczonych z innych języków pod wpływem procesów wewnątrzjęzykowych: *fistaszek* – *фісташка*, *portfel* – *портфель*. Homonimy i paronimy międzyjęzykowe również mogą powstawać w skutek procesu przejścia słów z języka polskiego do ukraińskiego i odwrotnie: *węzeł* – *вензель*. Niekiedy homonimy i paronimy międzyjęzykowe mogą powstawać w wyniku przypadkowej zbieżności w brzmieniu słów dwóch języków: *mecz* – *меч*, *kit* – *кіт*.

Podczas badania homonimów i paronimów międzyjęzykowych wzięłam pod uwagę źródło pochodzenia, czyli etymon tych jednostek leksykalnych, ich pierwotne i współczesne znaczenie, proces i czynniki zmian ich znaczeń. W wyniku podziału według podanych kryteriów zostało ustalono 5 semantycznych typów takich par:

1. pary, w których zmiany semantyczne przebiegały równoległe w obu językach, np.:

pol. *dzierżawa* – ukr. *держжава* ‘państwo’, pol. *drużyna* – ukr. *дружина* ‘żona’;

2. pary, w których zmiany semantyczne przebiegały tylko w języku polskim, w języku

ukraińskim zachowano natomiast znaczenie pierwotne, np.: pol. *czaszka* – ukr.

чашка ‘filiżanka, kubek’;

3. pary, w których zmiany semantyczne przebiegały tylko w języku ukraińskim, w

języku polskim zachowano natomiast znaczenie pierwotne, np.: pol. *magazyn* – ukr.

магазин ‘sklep’, pol. *broń* – ukr. *броня* ‘kolczuga, pancerz’;

4. pary, które mają różną genezę, np.: pol. *mecz* – ukr. *меч* ‘miecz’, pol. *kit* – ukr. *кіт*

‘kot’;

5. pary, w których różnice znaczeniowe wiążą się z odmiennym procesem asymilacji

semantycznej zapożyczonej przez oba języki jednostki, np.: pol. *dywan* – ukr.

диван ‘sofa, kanapa’.

W artykule zajmę się grupą 4, czyli homonimami heterogennymi. Według Marii Bednarz za heterogenne homonimy międzyjęzykowe należy uznać homonimy, które nie mają między sobą żadnego związku genetycznego (homonimia okazjonalna, która powstała w wyniku przypadkowego zbieżności form wyrazów)

albo taki związek straciły w wyniku procesu rozpadu polisemii w jednym z języków porównywanych (БЕДНАЖ, 2004: 34–35).

W wyniku badań homonimów i paronimów międzyjęzykowych do czwartej grupy możemy zaliczyć następujące pary jednostek leksykalnych: pol. *kit* – ukr. *kim* [kit], pol. *mecz* – ukr. *меч* [mecz], pol. *flaga* – ukr. *фляга* [flag(h)a], pol. *piłka* – ukr. *пилка* [pyl(l)ka], pol. *żwir* – ukr. *звир* [zwir].

Rozpatrzmy zatem wybrane pary jednostek leksykalnych z etymologicznego punktu widzenia.

1. Para pol. **mecz** i ukr. **меч**:

Słowo polskie *mecz* według ESBn¹ zostało zapożyczone do języka polskiego w pierwszej połowie XX w. Pochodzi ono (podobnie zresztą jak znaczna część polskiej leksyki sportowej) od angielskiego wyrazu *match* ‘spotkanie dwóch drużyn lub dwóch zawodników, podczas którego drużyny lub zawodnicy grają w grę sportową i starają się pokonać przeciwnika’ (WSJP)².

Słowo ukraińskie *меч* według słownika ECYM prawdopodobnie pochodzi od prasłowiańskiego wyrazu **mečь*, lub jego młodszej postaci **mьčь*, mających niewiadome pochodzenie. Często jest zestawiane z gockim **mēkeis* ‘miecz’, staronordyckim *mækir* czy staro-dolno-niemieckim *māki*, przy czym zarówno forma słowiańska, jak i przytoczone formy germańskie są raczej zapożyczone z jakiegoś trzeciego (wspólnego, lecz nieustalonego) źródła. Istnieje również związek z greckimi wyrazami *μάχη* ‘walka’ i *μάχαира* ‘nóż, szabla’, a także ze średnioperskim *magēn* ‘miecz’, lecz jest słabo uzasadnione..

Ilarion Ogienko w swoim słowniku ECCM podaje kilka możliwych źródeł pochodzenia tego słowa: gockie *mēkeis* ‘miecz’, łacińskie *maco* ‘zabijam’, a także jakieś nieustalone słowo turkijskie (do porównania średnioturecki wyraz *maç* ‘biała ostra broń’).

Podstawa (etymon)	Współczesne znaczenie polskie	Współczesne znaczenie ukraińskie
MECZ ang. <i>match</i> МЕЧ 1.pśł. <i>*mečь</i> 2.goc. <i>mēkeis</i> 3.łac. <i>maco</i>	MECZ spotkanie dwóch drużyn lub dwóch zawodników, podczas którego drużyny lub zawodnicy grają w grę sportową i starają się pokonać przeciwnika <div style="text-align: right;">WSJP</div>	МЕЧ 1. dawna broń biała w postaci obusiecznego prostego długiego brzeszczotu z rękojeścią; 2. <i>przest.</i> w dawnym obrzędku weselnym ozdobiona kwiatami, tasiemkami i itp. szabla, którą trzymała w rękach <i>switylka</i> <div style="text-align: right;">CYM</div>

Wyraz polski *mecz* współcześnie według WSJP występuje w jednym znaczeniu, które odnosi się wyłącznie do sportu: nazwa zawodów, rozrywek sportowych.

Wyraz ukraiński *меч* według słownika CYM ma dwa znaczenia: pierwsze jest najbardziej rozpowszechnione: nazwa obusiecznej broni z długim, prostym

¹ Wszystkie źródła i ich skróty podane są na końcu artykułu

² Z kolei słowo ang. *match* pochodzi ze stang. *mæcca*, ‘kolega, kumpel, jeden z pary, żona, mąż, jeden dopasowany do drugiego, równy’, od *gemæcca*, od pniem. **gamakon*, ‘dobrze dopasowane razem’ od pie. rdzenia **mak-/mag-* ‘dopasować’. Śrangiel. znaczenie ‘pasujący przeciwnik, osoba zdolna do walki z innym’ doprowadza do sportowego znaczenia ‘współzawodnictwo, zawody’ po raz pierwszy potwierdzonego w 1540 (OED).

metalowym ostrzem; drugie znaczenie jest przestarzałe i używane tylko w wąskim obszarze, który dotyczy obrządku i etnicznej kultury matrymonialnej na Ukrainie ‘w dawnym weselnym obrządku – ozdobiona kwiatami, tasiemkami drewniana szabla, którą trzymała w rękach *swityłka*’ (z kolei według słownika CYM *swityłka* to jest dziewczyna, która była odpowiedzialna za trzymanie miecza drewnianego i świecy podczas wesela).

Jak widać z zaprezentowanego materiału oba wyrazy: polski *mecz* i ukraiński *меч* nazywają różne, odległe od siebie, rzeczywistości pozajęzykowe.

2. Para pol. **piłka** i ukr. **пилка**:

Polskie słowo *piłka* według SEBo zostało zapożyczone do języka polskiego w XIV w. w znaczeniu ‘kula służąca do gry’, dawne znaczenie wyrazu ‘piłka do gry’ *pila* pojawia się od 1500 r. (w XVI w. też *pięta*), w XVI w. także używane w znaczeniu ‘mała kulka, kulista bryłka’. Prawdopodobnie pochodzi od łacińskiego wyrazu *pila* ‘piłka, kulka’.

Słowo ukraińskie *пилка* według słownika EСУМ prawdopodobnie pochodzi od prasłowiańskiego wyrazu *pila*, które pochodzi od germańskiego **fila* ‘pilnik’.

Podstawa (etymon)	Współczesne znaczenie polskie	Współczesne znaczenie ukraińskie
PIŁKA łac. <i>pila</i>	PIŁKA 1. kulisty przedmiot wypełniony powietrzem, wykorzystywany w grach i zabawach sportowych; 2. konkretne zagranie piłką w trakcie meczu; 3. <i>pot.</i> piłka nożna – dyscyplina; 4. mała piła – przyrząd do cięcia WSJP	ПИЛКА 1. narzędzie metalowe z zębami do cięcia różnych materiałów; 2. mały pilniczek СУМ

Wyraz polski *piłka* we współczesnej polszczyźnie według słownika WSJP ma trzy znaczenia: pierwsze, najbardziej rozpowszechnione, określa gumowy lub wykonany z innych materiałów przedmiot o kształcie kulistym o różnym rozmiarze, wypełniony powietrzem, służący do zabaw bądź gier sportowych. Drugie i trzecie znaczenie używane wyłącznie w obszarze sportowym – zabawa lub gra sportowa z użyciem piłki: piłka nożna i podkreślona piłka – piłka, lecąca w powietrzu podczas gry. Czwarte znaczenie określa piłę ręczną o małych rozmiarach.

Wyraz ukraiński *пилка* według słownika СУМ ma dwa znaczenia, bardzo bliskie do siebie, określające podobne przedmioty gospodarstwa domowego o różnych rozmiarach.

Oba wyrazy polski *piłka* i ukraiński *пилка* nazywają różne przedmioty niepodobne do siebie ani ze względu na kształt, ani ze względu na przeznaczenie. Można jednak zauważyć, że czwarte polskie znaczenie jest najbardziej zbliżone do pierwszego znaczenia ukraińskiego, które określa podobne narzędzie o małych rozmiarach.

3. Para pol. **źwir** i ukr. **звир**³:

Polskie słowo *źwir* według SEBo w znaczeniu ‘okruchy skał, kruszywo’ zostało zapożyczone do języka polskiego w XVIII w., które pochodzi od litewskiego wrazu *žvỹras* ‘źwir’.

³ Tu konieczna jest uwaga na temat niepełnej tożsamości fonetycznej.

Słowo ukraińskie *zɪp* według słownika ECYM w znaczeniu ‘bestia, zwierzę’ które prawdopodobnie wywodzi się od prasłowiańskiego **zvěrb* ‘bestia, dzikie zwierzę’; w znaczeniu ‘wąwóz, zagłębienie, rów tektoniczny’ słowo prawdopodobnie pochodzi od prasłowiańskiego wyrazu *iz-vorb*, które połączone z *vrěti* ‘wrzeć, kotłować się; bić źródłem’.

Podstawa (etymon)	Współczesne znaczenie polskie	Współczesne znaczenie ukraińskie
ŻWIR lit. <i>žvyras</i> ЗВІР psł. <i>zvěrb</i> psł. <i>iz-vorb</i>	ŻWIR drobne kamienie i okruchy skalne, używane w budownictwie WSJP	ЗВІР 1 1. dzikie, drapieżne zwierzę; 2. <i>przen.</i> bardzo luty okrutny człowiek. ЗВІР 2 1. <i>dial.</i> jar, wąwóz CYM

Wyraz polski *żwir* we współczesnej polszczyźnie według słownika WSJP występuje tylko w jednym znaczeniu, które określa kamienie, przeważnie wykorzystywane w obszarze budownictwa.

Wyraz ukraiński *zɪp1* według słownika CYM, oprócz tego, że jest wieloznacznym słowem, tworzy parę homonimiczną z *zɪp2*. Pierwotne znaczenie tego wyrazu określa zwierzę, drugie znaczenie powstaje na podstawie pierwszego i używane w znaczeniu przenośnym, które nazywa okrutnego człowieka. Wyraz, który tworzy homonimiczną parę, pochodzi z dialektu i określa ‘jar, wąwóz’.

Oba wyrazy polski *żwir* i ukraiński *zɪp* nazywają zupełnie różne obiekty, bardzo odległe od siebie znaczenia. Polski wyraz nazywa rodzaj drobnych kamieni, a ukraiński wyraz nazywa nie tylko żywą istotę, ale i wąwóz o wąskim dnie i stromych zboczach.

Omówione jednostki leksykalne stworzyły pary homonimiczne i paronimiczne niejako przypadkowo. Całkowita odmiennność znaczeniowa tych tautonimów wynika stąd, że są to słowa o różnej genezie. Przeanalizowane pary zaliczam do postulowanej przez Marię Bednarz homonimii heterogenicznej pełnej. Warto zaznaczyć, że mylne utożsamienie obu jednostek przez Ukraińców i Polaków wynika z działania czynników fonetycznych. Pary homonimiczne lub paronimiczne, które mają bardzo odległe od siebie znaczenia, określają absolutnie różne przedmioty, nie mają między sobą żadnego związku semantycznego, najczęściej powodują błędy przy tłumaczeniu z języka polskiego lub ukraińskiego, a podczas komunikacji mogą nawet prowadzić do nieporozumień. W takim przypadku problem homonimów i paronimów międzyjęzykowych, należy rozpatrywać w teoretycznych i praktycznych aspektach: językoznawstwa, dydaktyki, glottodydaktyki, poprawnego tłumaczenia dla zapewnienia dobrej komunikacji, co z kolei wymaga analizy wyników procesu tłumaczenia.

BIBLIOGRAFIA I STOSOWANE SKRÓTY

1. BAŃKOWSKI A., 2000: *Etymologiczny słownik języka polskiego*. Warszawa, T.1, T.2. (ESBn)

2. Boryś W., 2005: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków, 861 s. (SEB)
3. Brückner A., 1996: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa, 805 s. (SEBr)
4. Buttler D., 1971: *Odmiany polskiej homonimii. I. Homonimy rdzenne*. „Poradnik Językowy”, s. 8-13.
5. Buttler D., 2001: *Polski dowcip językowy*. Warszawa, s. 346.
6. Doroszewski W., 1958–1969: *Słownik języka polskiego*. T. 1–11. Warszawa. (SJPD)
7. Kaleta R., 2013: *Homonimia w języku polskim i języku białoruskim*. Acta Polono-Ruthenica, T. 18., s. 185-195.
8. Kaleta R., 2010: *Homonimia międzyjęzykowa w ogólnym i białorusko-polskim kontekście*. Warszawa, s. 311-321.
9. Kaleta R., 2014: *Białorusko-polska homonimia międzyjęzykowa*. Warszawa, 167 s.
10. Kaleta R., 2013: *O projekcie słownika białorusko-polskich fałszywych przyjaciół tłumacza na tle dorobku leksykografii polsko-białoruskiej*. „Studia Slavica”, T. XVII/1, s. 83-90.
11. Koessler M., Deroquiny J., 1928: *Les faux amis ou les trahisons du vocabulaire anglais*. Conseils aux traducteurs. Paris, s. 112.
12. Majewska M., 2002: *Homonimia i homonimy w opisie językoznawczym*. Warszawa, 154 s.
13. Rutkowski K., 2012: *Polsko-rosyjskie homonimy i paronimy międzyjęzykowe – propozycja klasyfikacji*. Białystok, T. 12, s. 305-319.
14. Акуленко В.В., 1969: *О ложных друзьях переводчика*. Знание. Понимание. Умение. Москва, с. 371-384
15. Беднаж М., 2004: *Польсько-українська міжмовна омонімія*. Opole, 113 с.
16. Білодід І.К., 1970—1980: *Словник української мови*. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР. Київ, ТТ. 1-11. (СУМ)
17. Гольцекер Ю.П., 1975: *Некоторые особенности перевода с родственных языков*. Славянская филология. Вып. III. Львов, с. 124-128.
18. Гром'як Р., 2007: *Літературознавчий словник-довідник*. Київ, с. 194. (ЛСД)
19. Кияк Т.Р., 2010: *Фальшиві друзі перекладача» як проблема міжкультурної комунікації*. Наукові записки. Вип. 89 (1). Серія: Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград, с. 17-20.
20. Кононенко І., 2012: *Українська та польська мови: контрастивне дослідження*. Варшава, 808 с.
21. Кусаль К.Ч., 2005: *Русско-польская межъязыковая омонимия и паронимия*. Дис. доктора филол. наук: 10.02.03. Санкт-Петербург, 224 с.
22. Лобковская Л.П., 2012: *О понятии межъязыковой омонимии (к проблеме термина „Ложные друзья переводчика”)*. Вестник Челябинского гос. университета. №20., с. 79-87.

23. Мельничук О.С., 1982-2012: *Етимологічний словник української мови*. Київ, ТТ. 1-7. (ЕСУМ)

24. Назаров Н.А., 2013: *Етимологічна концепція О. С. Мельничука*. Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. Вип. 22, Київ, с. 105-116.

25. Федорчук Е.В., 2001: *Межъязыковая омонимия и паронимия в близкородственных языках (на примере русского и украинского языков)*. Дисс. канд. филол. наук: 10.02.01. Москва, 256 с.

Źródła elektroniczne

26. Wielki Słownik Języka Polskiego. pod red. Piotra Źmigrodzkiego [online]. Dostępny w World Wide Web: <http://wsjp.pl/> – (WSJP)

27. Online Etymology Dictionary [online]. Dostępny w World Wide Web: <https://www.etymonline.com/> (OED)

28. Публічний електронний словник української мови [online]. Dostępny w World Wide Web: <http://ukrlit.org/slovnyk> (СУМ)